هەڵسەنگاندنێکی ڕەخنەیی لە کتێبی
کێشەیەك لە ڕێزمانی کوردی

نووسینی: عبدالستار کاظم
گۆڕینی: بیمار

بەشی یەکەم

لەم دیوایەدا لە دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی بەوە کتێبێکی کاك رەئووف ئەحمەد ئالآنی بەناوی (کتێبەك لە ڕێزمانی کوردی) دەرچوو . کتێبەکە جگە لە پێشەکییەك بە سێ بەش بەش کراوە . بەشی یەکەمی بۆ هەڵسەنگاندنی ئەو نووسینانە تەرخان کردووە کە باسی مۆرفیمی (ەوە)یان کردووەو بەراورد دیکی لەنێوانیاندا کردووە . بەشی دووەمیشی بۆ رای تایبەتی خۆی دەربارەی ئەم باسەو باسی سێیەمیشی بۆ ... لێو فەرمانی ئەم مۆرفیمە تەرخان کردووە .

پێشەکی و بەشی یەکەم :

أ - پێشەکی یەکە :

دانەر پشکنین و رێبۆچوونی خۆی دەربارەی مۆرفیمی (ەوە / وە / ڤە) دەخاتە روو و دەگاتە ئەنجامێك کە دەبێ بەپێی پرۆگرام و بابەتیانەو ئەکادیمیانە لەم باسە بکۆڵرێتەوە بۆ ئەوەی کێشەکە بنەبڕ بکرێت و ئەنجامێکی روون و رەوان دەستگیر بکرێت ، کەوا پوختەی قسەکانی لەمەدا دەردەکەوێ کە دەڵێ :

« ئەو سنوورە ناشکێنم و بڵێم ئەوەی لەبارەی ئەو مۆرفیمانەوە گوتراوە سەرجەم ناهەموارە ، یان زوربەیان زانستانەن یان ئەوەی من بۆی دەچم بنەبڕە ، ئەم حوکمە دەدرێتە دەست دادگای زمانەوانی .»

پاشان دەڵێ :

« بەش بە حاڵی خۆم پتر لە سەد لاپەڕەیەکی سەر بە ئەو مۆرفیمەم – لەم گوتارو لەو گوتاردا – کەوتە بەرچاو ، ئەمەش بێجگە لە چەند نووسینێکی لەوەوبەر ، کە بە کورتبڕییەکەوە یان لە میانی ئەم باس و ئەو لاباسدا هێمای بۆکراوە . . . هەموویان بەیەکداچوون .

هۆی ئەو ئاڵۆزکانەش دەگەڕێتەوە بۆ رەچاونەکردنی رێگای پشکنین و بەراوردکاری» .

منیش لەگەڵ ئەودام کە ئەم بابەتە پڕیەتی لە رای تێك چڕژاوی وەها کە خوێندەوار بەتایبەتی تازە دەستپێکردوو لەوانەیە بکەوێتە گێژاوێکی بێ سەروشوێنەوە .

ب – دوای پێشەکی یەکە دەست دەکا بە خستنەرووی هەموو ئەو نووسینانەی لەم بابەتەوە نووسراون و بەمە کۆتایی دێنێ کە دەڵێ :

« تێکرا هەموو کارێك لایەنی هەموارو ناهەمواری بەباڵای خۆی بڕیوە ، گومانم نیە کە برێ لەو زمانەوانە بەرێزانە بێتو بهاتایە ماوەیەك خۆیان بۆ ئەو مەسەلەیە تەرخان بکردایەو بۆی برەنجانایە ، بەرهەمێکی پوختتریان بەدی دەهێنا . لایەنی دەستوور شێوان و چەندان موزاعەفات لەسایەی نووسینەکانی سەر بە ئەو مۆرفیمانەوە ، جەدەلێکی نەپساوەی سازدا ، ئەمەش تاوی دام کە رێگەی پشکنین و بەراورد بگرمە بەر» .

ج پاش ئەو نمایشە خێرایە دێتە سەر هەڵسەنگاندنی ئەوەی لەبابەت مۆرفیمی (دووبارە)و (بەردەوامی) نووسراوە بۆیە کە دێتە سەر نووسینەکانی د . نەسرین فەخری بەرپەرچی رایەکانی دەداتەوە ، منیش هاو رای دانەرم بەتایبەتی کە باسی پیتە بزوێنەکان دەکات و لە بوارێکدا کە دوو پیتی بزوێن بەیەك دەگەن : یان یەکێکیان فڕێ دەدرێت ئەگەر هاتوو مانا نەگۆڕرێت ، یان دابڕێك دەبێ بخرێتە نێوانیانەوە تا لێکیان جیا بکاتەوە ، زمانیش خۆی ئەو جۆرە دابڕە هەڵدەبژێرێت .

بەڵام لە بڕگە (٢)ی ل ١٩ دا لەگەڵ دانەر نیم کە دەڵێ :

(شاری + ان . بە هەڵچەرخانەوەی بزوێنی «ی» بە زەبری «١» بۆ

دەنگدار و رای کردنی دەنگی «ر» بە نیمچە ژێر (i))

چونکە ئەوەی لەیاد چووە کە (ی) لە ووشەی (شاری)دا بۆ نیسبەتەو کۆنسەنەنتە . وە نەبێ بزوێن بێ تا بێ بە بێدەنگ ، خۆ ئەگەر بزوێن بوایە دەبوو یەك لەو دوو بزوێنەمان لابردبایە بە پێی ئەو بنەوانەی خۆی داینا‌وەو منیش پێشتر پەسندم کرد ، ئیدی بۆچی لێرە لە رایەکەی خۆی هەڵدەگەڕێتەوە ؟

کەسرە (ژێر) لە بنەڕەتەوە هەیەو بووە بە دابڕێك لە نێوان دەنگی (ر) دەنگی (ی) بۆیە کە ئەڵێ (ان) بە (ی) گەیشتووە بڕگەیەکی سەربەخۆی پێك‌هێناوەو (ر) لەگەڵ ژێرەکەدا ئەویش بڕگەیەکی تری دروست کردووەو چ زۆر لەخۆکردنێك لە ئارادا نییەو کار بە رەوانیی سروشتکرد بەڕێوە دەچێت ، ئەم مەسەلەیەش بۆ جارێکی دی لێ‌دەگەڕێم دێمەوە سەری .

پاشان رای مامۆستا شێخ محەممەدی خاڵ دەخاتە روو و زانستانە بەرپەرچی دەداتەوەو تا رادەیەکی زۆر راستی تێدایە . ئنجا بەتەواوی رای عەمید ئەحمەد حەسەن هەڵپەدەوەشێنێتەوەو بە هەڵەی دەردێنێ کە منیش لاریم لێ نی‌یە . هەروەها دێتە سەر پووچەڵکردنی رایەکانی دکتۆرە پاکیزە رەفیق حیلمیو کۆمەڵێ پرسیار دەخاتە بەر دەم کە لە پرسیارەکانیدا خاوەن مافە . پاشان لە رایەکانی مامۆستا مەسعوود محەممەد دەکۆڵێتەوە و هەندێکیان بۆ ئەو باسە لێ‌دەگەڕێ کە بەتایبەتی بۆ ئەم بابەتەی نووسیوە .

ئنجا دێتە سەر رای مامۆستا نوری عەلی ئەمینو هەرچەندە پەسندی ناکات بەڵام بەپێی پرۆگرامی نوێ لێی ناتۆزێتەوەو بەرابەری ئەم مەیدانەی دەزانێ چونکە بەر لە خەڵکی دی لەم مەیدانەدا کاری کردووە . کە دێتە سەر لێکۆڵینەوەی رای مامۆستا محەمدامین هەورامانی بەرپەرچی دەداتەوە بەڵام نرخ بەوەش دەدا کە ئەو یەکەم کەسێکە باسی (ەوانی)ی کردووە ، پاشان بەخێرایی بە رایەکانی دکتۆر عەبدولڕەحمانی حاجی مارفدا تێپەڕ دەبێتو دەگاتە سەر رایەکانی دکتۆر جەمال نەبەزو ئەوەپیشان دەدات کە دکتۆر نەبەز خۆی بە لێکۆڵینەوە ماندوو نەکردووەو شتێکی نوێی نەهێناوەو بەتوندی ئەو رایەی دەداتە دواوە کە دەیەوێ پیتی (ڤ) لە شوێنی پیتی (و) بەکاربهێندرێ .

پاش ئەم وتووێژانە باسێکی نوێ دەست پێ دەکات بەناوی (هەڵسەنگاندنی چەند نووسینێك لەبارەی نیشانەی کاری رابوردووی نزیکەوە) لەم رووەوە لە راکانی لیژنەی زمانی کوردیو زانستەکانی کۆڕی زانیاری کوردی دەکۆڵێتەوەو لەڕاستیدا ئەم رایانە دژ بە یەکنو ناتوانن بەرامبەر بە پرسیارەکانی ئالانی بەپێوە بووەستن .

پاشان چەند رەخنەیەك لە کتێبی (زمان و ئەدەبی کوردی) پۆلی شەشەمی ئامادەیی ساڵی ١٩٧٦ دەگرێت بەڵام رای تایبەتی خوێشی بەیان ناکات بەڵکو ئەمەش بۆ لێکۆڵینەوە تایبەتی‌یەکەی خۆی هەڵدەگرێ ، ئەمجارە دێتە سەر لێدوانی کتێبی زمانو ئەدەبی کوردیی پۆلی یەکەمی ناوەندی لێرەدا رای خۆی دەدرکێنێ لاموایێ بەهەڵەدا چووە کە دەڵێ :

«رێ‌دەکەوێ لە کرکە دیفتۆنگ بێتە کایەوە ئەویش ئاراستە بزوێنێکە بۆ راکێشانی یەك دەنگ بە کارتێکرانێکی تایبەتی ، ئەو بزوێنە لە نێوان دوو بزوێندا پەیدا دەبێو حیسابی کۆمەڵە بزوێنی بۆ ناکرێ ، بە لێدانەوەیەکی زانستی نەك رواڵەتی . .»

بەڵام من وای دەبینم :

أ – دیفتونگ مانای تێکەڵکردنی دوو دەنگی بزوێنە لە زمانانی رۆژاوادا .. بەجۆرێك کە هەردووکیان لە شێوەی یەك دەنگدا دیاربن هەروەکو لە ووشەی (Vois) دا ، بەڵام لە زمانی ئێمەدا ئەوەی روویداوە تێکەڵبوونی دوو دەنگە یەکێکیان بزوێنو ئەوی تریان کۆنسەنەنت هەردووکیشیان دەنگێکی بزوێنی تازە پەیدا دەکەن ، لەوانەشە لە دوو دەنگ زیاتر تێکەڵ بەیەك دەبن ، بە نموونە دووی کونسەنەنتو یەکێکی بزوێن یان بەپێچەوانەوە دووی کونسەنەنتو یەکێکی بزوێنیان دەکەوێتە نێوان چاکترین نموونەش دەنگی (ۆ) ، (ێ) یە کە یەکەمیان بریتی‌یە لە تێکەڵبوونی دوو دەنگی (ە + و) و دووەمیان (ە + ی) پێکهاتووە ، نموونەش بۆ تێکەڵبوونی سێ دەنگ (بۆر + و + ی) لە ووشەی دویر دا Duwir سەرباری کەمێ سووككردنی دەنگی کۆنسەنەنتیش هیچ نیشانەیەکیشمان بۆ ئەم جۆرە دەنگانە نی‌یە .

٢ – بوونی دوو دەنگی بزوێن لە نێوان دوو دەنگی کۆنسەنەنتدا لە توانادا نی‌یە ، چونکە هەرگیز دوو دەنگی بزوێن بەیەکەوە کۆنابنەوە چ جای سێ دەنگی بزوێن بە یەکجار ؟

ئیتر پاش ئەوەی رایەکانی جگەر خوێن دەداتە دواوە باسەکە بەم قسەیە دواپێ‌دەهێنێ کەوا : ئەوەی لەم بابەتەوە نووسراوە بەردار نەبووەو ئالۆزی‌یەکانی زمانی روون نەکردوەتەوە . شایانی باسە ئەم بەشەی نزیکەی ٧٤ لاپەڕەی گرتوەتەوە .

دووەم :

بەرلەوەی بەشی دووەم بخەمە روو و هەڵسەنگێنم کە باسی مۆرفیمی (ەوە/وە) بە دەمەوێ ئەو بناغانە دەست‌نیشان بکەم کە هەڵسەنگاندنەکەمی لەسەر دروست دەکەم بۆ ئەوەی لە لایەنگیریو هەواخوازی بەدوور بم .

١ – فۆنیم :

أ – فۆنیم – کە بچووکترین یەکەیەکی دەنگی وەهایە کە لە هیچ بارێکدا کەرت بوون هەڵناگرێ ، بەڵام ئەگەر فۆنیمێك بە فۆنیمێکی تر

گۆردرا یان شوێنی له ووشەدا گۆری ماناکەشی دەگۆرێت .

ب – زۆرجار فۆنیم لەگەڵ یەکتریدا شوێن ئاڵوگۆر دەکەن بەلام له یەك دایلێکت نا بەڵکو له نێوان چەند دایلێکتێکی زمانێکدا بەنموونه دەنگی (و) دەچێته شوێن دەنگی (ب) یان (م) یان (ف)و . . هی‌تر بەبێ ئەوەی ماناش بگۆرێت :

باران – زمانی ئەدەبی – (واران ، وورو – له شێوه زمانی فەیلی ، لوری) .

تەمام – زمانی عەرەبی – (تەواو) له زمانی ئەدەبی‌و فەیلی ، لوری

کەفت – شێوەزمانی فەیلی (کەوت – له زمانی ئەدەبی‌و زوربەی شێوه زمانەکانی دی) .

جـ – فۆنیم دوو جۆره :

أ – فۆنیمی دەنگدار (حرکه) ئەمەش دکتور عبد الرحمن حاجی مارف گوتەنی . به بێ گرێ له دەزگای قسه کردنەوه دێته دەرێ ، من زیاتریش دەڵێم له پێشەوەی برگه یان ووشەدا نایەت .

٢ – فۆنیمی بێ‌دەنگ : (کۆنسەنەنت ، ئەسڵی) ئەمیش وەکو ناوبراو دەڵێ : به ئەرك له دەزگای قسەکردنەوه دێته دەرێ ، منیش دووباره دەڵێم لەپێشەوەی برگه یان ووشەوه دێت .

٣ – فۆنیمی بزوێن دوای بێ‌دەنگ دەکەوێت‌و بەتەنیا نایەت ، بەڵکو به دەنگه کۆنسەنەنتەکانەوه دەلکێ‌و سەر به هینەکەی پێش خۆیەتی نەك دواوەی . . بۆ ئەم جۆرەش کاکی برا «ئالانی»یش دەستی کێشاوه .

٢ – یاسای گونجان‌و نەگونجانی مۆرفیمان (قانون التنافر والتوافق بين المورفيمات) .

له ئەنجامی ووردبوونەوه له دەنگەکانی زمانی کوردیماندا ئەمەی خوارەوەم بۆ دەرکەوتووه :

أ – هەموو بزوێنەکان لەگەڵ یەکتردا ناگونجێن ، چونکه ناتوانرێ دوو دەنگی بزوێن بەیەکەوه کۆ بکرێتەوه ، جا ئەگەر ئەمه روویدا ئەوا دەبێ بێ هیزترەکەیان که زیان به مانا ناگەیەنێت لاببرێت ، ئەگەر نا دەبێ دابرێکة نێوان کەریان لهدا دابمرێت ، ئەم دابرەش دەنگه کۆنسەنەنتێکه زمان خۆی به پێ‌ی لێوەشانەوەی ئەندازەو بیناسازیی ووشه ئەم دابره هەڵدەبژێرێت .

ب – هەموو بزوێنەکان لەگەڵ کۆنسەنەنتەکاندا اەونجێن ، به پێچەوانەشەوه هەر راسته .

جـ – کۆنسەنەنتەکان هەندێکیان لەگەڵ یەکتریدا دەگونجێن‌و هەندیکیشیان هەڵ‌ناکەن ، به مانایەکی تر ئەگەر دوو دەنگ رێك‌کەوتن پێویستیان به بزوێنێك نی‌یه یارمەتی دەنگی یەکەم بدات تا بپەرێتەوه بو لای دووەم ، بەلأم ئەگەر رێك نەکەوتن‌ئەمه مانای وایه دەبێ بزوێنێك هەبێت یارمەتی یەکەم بدات بۆ ئەوەی بپەرێتەوه بۆ اووەم .

د – هەڵگەراوەی دوو دەنگی گونجاز نەگونئاو دەبهێت ، بەنموونه له ووشەی دەشت‌دا اەبینین (ش ، ت) گونجاون بەلأم ئەگەر شوێنەکانیان هەڵگێڕانەوەو گوتمان (دەتش) ئەوسا پێوهستمان به نێوامێك دەبێ . نێوانەکەش لێرەدا دەنگێکی بزوێنه ، کەوەتانێ دەنەی (تێ) یاذمەتی گوێزانەوه دەدات بۆ لای شیم ، ئنجا ئەم نیوانه (ە ، ژێر ، یان بۆر یام ئەلیف بێت‌و هی‌تر بێت ، زمانیش خوی بزوێنێکی شیاوی جێگاکه هەڵدەبژێرێت .

هـ – دەنگه بێ‌دەنگەکان ئەگەر لەیەك رەگەزبن یان ئەگەر له مەخرەجدا لەیەکتر نزیك بن ئەوا ناکۆك دەبن ، وەکو ت ، ت ، ت ، د . .

وَ – ئەو دوو دەنگه (و = W ، ی = y) لەگەڵ هەموو دەنگەکاندا دەگونجێن به مەرجێك ئەگەر لەپێشەوه بێن ، بەلأم ئەگەر له دوای کۆنسەنەنتانەوه هاتن ئەوا ناکۆك دەبن .

ز – دەنگی و : W لەگەڵ دەنگی ی : y دا ناکۆکن ئەگەر واو پێش بێ‌یەکه کەوت بەلأم ئەگەر بەپێچەوانەوه بێ‌یەکه پاش واوەکه کەوت ئەوا رێك دەکەون .

تێبینی : یاسای گونجان‌و نەگونجان یان کۆکی‌و ناکۆکی نەکەوتووەته بەر بایەخی هیچ کەسێك له نووسەران ، بەداخەوه ، ئەگەر سەرنجیان بدابایه کاری ئەم یاسایه بەسەر ئەندازەی ووشەو بیناسازیی‌یەکەی‌دا

هەروەها ئەندازەیی رستەو سەرجەم دارشته زمانی‌یەکان زۆر بیروراى خۆیان دەگۆری‌و نەدەکەوتنه ناو ئەو ناکۆکی‌یه کەڵەکەبووانه له رێگای دەرهێنانی دەستووری زمانی کوردیدا . . هیوادارم توانیبێتم کەمێك ئەوەی مەبەستمه روونی بکەمەوه .

٣ – کاری هەبوون (الوجود) و بوون (الكينونة) verb to be و دەخلیان بەسەر کاتی جۆراوجۆری زمانەکەمانەوەو دەخلیان بەسەر زۆربی شێوه زمانەکانەوه ، شیکردنەوەی ئەم بابەتەش بۆ وەختی خۆی هەڵدەگرم کاتێك که باسی هەردوو شێوه زمانی لوری/لەکی – فەیلی دەکەم .

بەلأم سەرنجێکی سەرپێیانەم ئەوەیه که نووسەران ئەم باسەیان پشت‌گوێ خستووه یاخۆ ئەوەنده بەگرنگیان وەرنەگرتووه بۆیه بووەته هۆی سەرلێ‌شێوان‌و به هەڵەچوونی هەندێکیان .

٤ – فۆنیمه بزوێنەکان و ژمارەیان له زمانی ئێمەدا :

هەندێ نووسەر زۆر جار دەڵێن – وەنەبێ نووسەرێکی تایبەتیم مەبەس بێ – ژمارەی بزوێنەکان لای ئێمه هەشته ، هەندێکیان زیادو هەندێکیشیان کەمی دەکەن بەبێ ئەوەی پاڵ به لێکۆڵینەوەیەکی

زانستانەوە بدەن بەبێ ئاگاش لە یاساکەی سروشتی - گونجانو نەگونجان - بۆیە وایان لێ دێ تەنانەت لەو دەستوورانەش دەردەچن کە خۆیان چەسپاندوویانەو کە زانستەکانی زمان پەسندیان دەکەن . لە دوایشدا باری ڕێنووسی کوردی ئاڵۆزتر دەکەن .

ئنجا دوای بەراووردی زمانو بەکارهێنانی یاسای گونجانو نەگونجانو بەراووردپێکردنی چەند شێوە زمانێکی کوردی بۆم دەرکەوت کەوا زمانەکەمان : -

أ - شەش بزوێن (ڤاول)ی ڕەسەنی هەیە کە سێ کۆمەڵن : (سەر ، ژێر ، بۆر) سەریش دوو دەنگداری هەیە یەکەمیان دەنگی (e=0) کە سەری کورتەو دووەمیان دەنگی (a=I) کە سەری درێژە . ژێری کورتیش کە دەنگی (i)یەو ، ناوەندی کە (ی = أ)یەو ، ئنجا دەنگی بۆری کورت)و = (u و دەنگی بۆری ناوەندی (وَ = u) .

ب - شەش دەنگی تێکەڵ (مزجی) کە ئەمانەن :

١ - بۆری درێژ : ئەگەر هاتو لەپێشەوەی ووشەیان برگەوە هات ئەوە تێکەڵە لە (و= کۆنسەنەنت = (W) + و = بۆری کورت : u وەکو ووشە wuşe ، ووڵات Wulat خۆ ئەگەر لە دواوەی ووشە یان برگەوە هات ئەوە تێکەڵە لە : بۆرێکی کورت (u) + و (W کۆنسەنەنت) وەکو :

پاروو = Paruw

پارووکە = Paru – Weke

بۆیە سەیر دەکەین کە کۆنسەنەنتێکی نوێی پێ دەگات دەبێ بە دوو کەرتەکەی کە ئەمەش بەڵگەی ئەوەیە فۆنیم نییەو مۆرفیمە .

٢ - ژێری درێژ : سەروکاری ئەمەش وەکو بۆری درێژوایە ، جا ئەگەر لەپێشەوەی ووشە یان کەرتێك بوو ئەوسا ئاوێتەیە لە (ی) ی کونسەنەنت لەگەڵ ژێرێکی کورت (i) وەکو :

پاییز Payiz

بەڵام ئەگەر لە دواوەی ووشەکە یان برگەکەوە هاتبوو ئەوا ئاوێتەیە لە ژێرو (ی)ی کۆنسەنەنت (i+y) وەکو :

شاری + ان = شاریان = şariyan

٣ - ئەو واوەی کراوە بە (ۆ) ئەمەش یان :

أ - لە سەرێکی کورت + واوی کونسەنەنت (e+w) پێك دێ ، واش باوە کە لە دواوەی ووشە یان برگەوە بێت ، کە بەدیمەن دووانە دیارەو لەراستیشدا سێیانەیە ، یان کەوتوتە نێوان برگەیەکی سێیانەی ئەوتۆ کە لەراستیدا چوارینەیە . بۆیە لە حاڵەتی یەکەمدا دەبینین بە دوو دەنگ لەت بووە کە دووەمیان کۆنسەنەنتە .

هەروەکو لە (جۆ) دا :

جۆ = جۆ +ەکە = جۆ وە کە

ئەم ووشەیەش لە بنەڕەتدا لە (لوڕی) جەوە هەروەکو (بەو = وەرە) کە لە هەورامی بووەتە (بۆ) .

ب - یان لە بزوێنێکەوە وەرگەڕاوە وەکو (و = u) ئەمەش تەنیا لە ناوەڕاستدا دەبێت وەکو :

ڕوژ (لوڕ) = ڕۆژ (سۆرانی) .

٤ - ئەو (ی)یەی کراوە بە (ێ) :

ئەمەش یان لە سەرێکی کورت + (ی)ی کۆنسەنەنت (e+y) پێکهاتووە ، ئەویش لە دواوە یان لە ناوەڕاستی برگەوە دێت وەکو واوی پەل لەگەڵ ئەو شتانەی پێیەوە دەلکێت هەڵسوکەوت دەکات . یان لە بنەڕەتی مێژوویی یەوە لە بزوێنێك لەگەڵ بزوێنێکی تری قرتێنراوەوە وەرگەڕاوە وەکو :

ڕاهـ = ڕێهـ = ڕێ

ئەمەش بۆ کەرتەکانی خۆی خورد دەبێتەوە ئەگەر تووشی دەنگێکی تر بوو . دەبێ ئەوەش بزانرێ کە ئەو هی یە کۆنسەنەنتە لە شێوەی ی یەکی کۆنسەنەنت سەر هەڵدەداتەوە وەکو :

(ڕێیەکە . . . دێیەکە)

یان دەبێتە دیمەنی بزوێنێکی دی هەروەکو لە :

شیر (لوڕی) = شێر (سۆرانی)

٥ - واوی فیکەداری ژێر لەبن : (الواو الصفيرية المخفوضة)

ئەمەش ئاوێتەیە لە :

بۆرێکی کورت + واوێکی کونسەنەنت + (ی) یەکی بزوێن (u+w+e) وەکو :

دوێر ، سوێر ، ژوێ

٦ - واوی فیکەداری فەتحە لەسەر :

ئەمەش ئاوێتەیە لە :

بۆرێکی کورت + واوێکی کونسەنەنت + سەرێکی کورت + (ی)یەکی کۆنسەنەنت وەکو لە : دوێت Duweyt ، ئەم جۆرە دەنگەش لە دیالێکتی لوڕیو کرمانجیی ژووریدا زۆرە .

بە بیری من ئەم چوار دەنگە ئاوێتانەی لە ژمارە (٣ ، ٤ ، ٥ ، ٦) دا پیشان دراون نیمچە فونیمنو دەشتوانین بە فونیمی دەنگداریان دابنێین مادام کەوتوونەتە ناوەڕاستی برگە یان ووشەوەو ئاوێتەن بەڵام کە لە دواوەی ووشە یان برگەوە بێن کەرت بوونیان لە تواناادا هەیە . ئاڵۆزیو ڕوونەکردنەوەی کێشەی ئەم مورفونیانە کارێکی گەورەی لە ڕێنووسی کوردی کردووە ، کەوا هەندێ جار دەوری فونیمی بزوێن دەبینو هەندێ جاریش دەوری مورفونیمی ئاوێتە . ئەمەش پێویستی بە چارەیەکی تەواو هەیە .

سێیەم

بەشی دووەم/قۆناغی دووەم

ئەم بەشەش زۆربەی ڕاکانی دانەر دەربارەی بابەتەکە دەگرێتەوەو کردوویە بە ٧ بەندو چەند برگەیەکەوە ، لە بەندی یەکەمدا باسی لایەنی مۆرفیم دەکا لە شێوەزمانی شاربازێر – بابان‌دا ئەمەشی بەسەر چەند بەشدا دابەش کردووە :

بەشی یەکەم : باسی دابەش‌بوونی شێوەزمانە کوردی‌یەکان‌و ناوچەکانیان‌و چمکێك لە مێژوویان دەکات .

بەشی دووەمیشی ناوناوە « مۆرفیمی دووبارە لە ئاخاوتنی سلێمانی‌دا .

١ – دەربارەی مۆرفیم کە بەو تاکە ووشانەوە لکاوە کە بە کۆنسونەنت دوایان هاتووە ، چەند نموونەیەکی بە لکانی مورفیم بە کارو بە ووشەی لێکدراوو بە ناوو بە ئاوەڵناوو ئاوەلکار هێناوەتەوە .

دوورو درێژ لەم بابەتەی کۆڵیوەتەوەو هەوڵی داوە بەڵگە ڕێژی ئەم بۆچوونە بکات کە گوایا شێوەی تەواوی مورفیم (ەوە) سەرباری لکانیشی بەکارو بە ئاوەڵناو ، بە ناویش‌و بە ئاوەڵکاریشەوە دەلکێ ، هەروەها پاشگرەو نیشانەیەك یان ئامرازێك نی‌یە ، دیارترین ئەرکەکانیشی خستنەرووی ڕووداوی کارەکەیە .

لەم ماوەیەدا گەلێ ڕاو بۆچوون پێویستیان بە لێکۆڵینەوەو وتووێژ هەیە ، لەمانە دانانی (ت) لە ووشەی (بیتەوە) بە ئامرازی نێوبر هەروەها (ەوانێ) کەوا بە کارو بە بەرنافێ دەست‌نیشان‌کردن‌و ئاوەڵکارو ئامرازەوە دەنووسێت‌و ناچێتە سەر «چاووگ» جگە لەمە زیادەیەو بۆ دووبارەکردنەوە نی‌یە وەکو (ەوە) . .

بەڵام من دەربارەی هەندێ لەو بۆچوونانەی لەگەڵیدا نیم بەتایبەتی :

أ – پاشگر (ەوە) نی‌یە بەڵکو (و) ی کونسەنەنتە بەتەنیا . ئەم (ە)ی کە لە پێشەوەی مۆرفیمەکە دێ کە بەو ووشانەوە دەلکێ کە بە کونسەنەنت دوایان هاتووە بریتی‌یە لە ئامرازی نێوبر بۆ ئەوەی نەگونجان لە نێوان واو و ئەو پیتە کۆنسەنەنتانەی کەوتوونەتە پێشییەوە ڕوو نەدات ئەمەش بەپێی یاسای (گونجان‌و نەگونجان) . .

ب – ئەو بزوێنەش کە مۆرفیمەکە دوایی پێ‌هاتووە فەرمانێکی تایبەتی‌ی هەیە کە پاشان شی دەکەمەوە .

ج – بەیەك‌گەیشتنی ئەم مۆرفیمە بە ناوان وەکو بلێی گوێزانەوەیە ، واتا ئاوەڵناوێکی گوێزراوەیە بۆ ناو . ئەم کردەوەیەش نەك هەر لە زمانەکەماندا بەڵکو لە زمانانی تریشدا هەیە کەوا دارشتەی کار دەبێ بە دارشتەی ناو بەنموونە ووشەی (ئەژی) کارە بۆ دارشتەی ناو گوێزراوەتەوە . هەر بەم جۆرە ماوەی گوێزانەوەی رستە یان نیمچە رستە یان ئاوەڵکار یان ئاوەڵناو هەیە بۆ دارشتەی ناو ، بەڵام شتێکی گرنگ لەگۆڕێ دایە کە دەبێ بزانرێ بنچینەکەی لە لکانی پاشگر بە ئاوەڵناوەوە ، پاشان گوێزانەوەی بۆ دارشتەی ناوی پەیدا بووە .

ئەمەش ڕێ لەوە ناگرێ ڕەنجی دۆزینەوەی هەندێ پەناو حەشارگەی زمانەکەمان لە لایەن کاکی ئالانی‌یەوە بنرخێنین‌و بەشوێنی شانازی دابنێین .

د – دەربارەی ئاوەڵکارو ئەو نموونەیەی بۆی هێناوەتەوە لارم لە دارشتەکەو لەوەدا نی‌یە کە ئەو پاشگرەی مانای دووبارە کردنەوە دەدات لەوانەیە بە ئاوەڵکارو بە حەرفە جەرەکان و شتی لەم بابەتانەوە بنووسێت بەڵام جیاوازیم لەگەڵ ئەودا ئەوەیە کە دەڵێ ووشەی (دیسان)و ئەو زنجیرەیەی لێ‌یەوە هەڵ‌دەبێت لە بنەرەتدا لە ووشەی (دیس)ی فارسی پەهلەوی‌یەوە هاتووە .

مامۆستا ئالانی خوی لە زۆر شوێندا ووشەی (دی) و (دیکەی)ی بەکارهێناوە ، ئەم بەکارهێنانەش هەر بۆ خاتری دووبارە بوونەوە بووەو هیچی ترنا (دەبڕوانە دیرگەلی ٦ ، ٨ ، ٢٠ ی لاپەرە ٩٧) بەڵام (دی) لە فارسیدا بەمانای (دوێنێ ، نێوی مانگێك)هاتووە هەروەها (دیس)یش مانای – شێوە ڕەنگ ، هاوچەشن ، ڕەش . . . هتد دەگەیەنێ . : لەمەوە دەڕوانین مانای دی‌و دیس لە فارسی‌و لە کوردیدا زۆر لەیەك جیاوازە .

لەوانەیە یەکێك بپرسێ ئەی (سان)ەکە مانای چی‌یە ؟ . . منیش دەڵێم وابزانم (سان)ەکە لە مانای (جار ، بار) جودا نی‌یەو لەوانەشە ڕەگی بۆ مێژوویەکی دوور بگەڕێتەوە کاتێك کە ئادەمیزاد کەلوپەلەکانی لەشتی بەرچاوی وەکو بەرد بوون ، شایانی باسیشە «سان» مانای بەردە .

هەرچی (کە) و (ەکە) یە کە بەم ئاوەڵکارەوە دەلکێ‌و دانەر بە پێناسینی دادەنێ ، نازانم چی دەناسێنێ ؟ چونکە جگە لەوە کە بە زۆرکاری لەم شوێنە پەستێنراوە هیچ کارێکی پێناسینی نی‌یە بەڵکو مانای دووبارەکردنەوە زیاتردەدا لە مانای ناسین ، هەروەکو (کە) لە ووشەی دیکە ، جارێکی کە دا ، کەوا (کە) لە دیکەو لەهی تریش‌دا (ە)ی پێوە نی‌یە چونکە (ی) لە جێگەی ئەودا بۆ پارێزگاری هاتووە ، هەر بەم جۆرە دەگوترێ (دیسانەکە) یان (دیسانی‌کە) کە لێرەدا بۆ دووپات‌کردنەوەی دووبارەیی‌یە .

ه - که دەڵێ (ت)ی بیتەوە نێوبرە پەلەکردنەو لەسەر بناغەیەکی زانستانە لەکاری هەبوون‌و بوون (وجود) و (کینونە)ی نەکۆڵیوەتەوە کە بەپێ‌ی زارو شێوە زمانەکان شێوەی جیاواز وردەگرن ، لەمەولا ئێمە باسی دەکەین .

و - که له پەراوێزی (٥٤)دا دەڵێ (ت)ی دەچێت ، دەکات . . . هتد بەشێك نی‌یە لە بەرنافی کەسی سی‌یەمی تاك رام لە قسەکەی نی‌یە ، چونکە ئەم جۆرە دارشتنە بە شێوەزمانێکی کوردی‌یەوە تایبەتەو لە شوێنی خۆیدا باسی دەکەم .

ز - هەرچی (ەوانی)یە ئەوا لەگەڵ ئەوەشدا کە کاك ئالانی کارێکی گەورەی کردووە بەلام هێشتا پێویستی بە لێکۆڵینەوەیەکی زۆرترە .

٢ - دەربارەی لکانی مورفیم بەو تاکانەی کە بە دەنگی بزوێن کۆتاییان دێت ، چەند نموونەیەکیان لە بابەتی لکانی بە (١ ، ٥ ، ی ، و ، ۆ ، ێ)ەوە بۆ دێنێتەوەو بەر لەوەی دوورودرێژ نموونەکان شی‌بکاتەوە لە ژێر سەرناوی (پێشەتایەك‌و شی‌کردنەوە)دا دەڵێ :

أ - بزوێنی «٠٠أ»ە ، ێ ،ۆ» توانایان نیە کە لەگەڵ بزوێنی دیکەدا ، ببنەوە بە دەنگدار .

ب - بزوێنی «وو - ت»ی ، درێژ «ی ، ي = ا» ی فره ي =ژابفره داکشاو ، لە باری تیژیدا بە بزوێنی دیکە ناجوولێن‌و نابنەوە بە دەنگدار ، لە کاتێکدا جوولێنران ، لە دۆخی «و ،ی»ی کورتدا دەبنەوە بە دەنگدارو بە هەمان بنکەی پێشوو .

ئەمە باوەڕی خۆمەو لە ئەنجامی بەراوردەوە لێی دڵنیابووم .

بەر لە هەموو شتێك ئەگەر ئەم گۆتنە هەڵەی چاپی تێ‌نەکەوتبێ ئەوا ناکۆکی‌یەکی تێدا هەست پێ دەکەم وەکو ئەوە کە لە برگەی (أ) بریاری دا کە بزوێنە کورتەکان - واش‌دیارە (و ،ی)ی لێ دابڕیون) ناتوانن لەگەڵ بزوێنێکی تر ببن بە کونسەنەنت پاشان لە برگەی (ب)دا بریار دەدا کە دوو بزوێن لەبەر تیژی‌و درێژییان بزوێن ناتوانێ بیان‌جوولێنێ یان وەکو خوی دەڵێ بە بزوێن نابزوون ، جارێکی دی دێتەوە سەر ئەوە ئەگەر بجوولێنرێنەوە - تۆ بڵێ‌ی بە بزوێن نەبێ بەچی دەجوولێنرێن ؟ - لە حاڵەتی (و ،ی)ی کورتدا دەگۆرێن بە دوو کونسەنەنت‌و ئنجا جاردەدا کە بروای بەمە هەیە ! ! نازانم چۆن بروای بەم ناکۆکی‌یە هێناوە ؟ کەی بووەو کەی دەبێ بە داری جادوو بزوێن ببن بە کونسەنەنت یان بە پێچەوانەوە ؟ ئەگەر لە زمانێکدا ئەمە ڕووی‌دا ئەوا فاتیحای بۆ بخوێنە .

پاش ئەمە دێتە سەر لێکۆڵینەوەی رایەکی مامۆستا توفیق وەهبی کە دەڵێ :

« واوی درێژ بەهۆی بزوێنە (ە)وە دەبێ بە دوو کەرتەوە ، بزوێنێکی کورت‌و کونسەنەنتی کورت وەکو پاروو = پارو وەکە . ئەگەر (ی) دوای (ی)ی بزوێن هات دەبێ بە بزوێنی ئەو وەکو : کۆیی ، پاییز . . .»

وەڵامی دەدادەتەوە :

واو ئەگەر بەیەك یان بەدوو واو یان بە هەر شێوەیەك بنووسرێت هەروەکو (٥ ، ١) یەك بزوێنە ، لەبەر ئەوەی کە ئەم دووانە پارچە ناکرێن ئەویش هەروەها پارچە ناکرێت - ئەمە راستەقینەیەکی چەسپاوە بێ‌گومان مامۆستا خۆی دەیزانێ ، بەلام چۆن رێ بەخۆی دەدا کە گۆرینەکە پەسند بکات مادام پارچە بوونەکە پەسند ناکات ؟

پاشان دەڵێ : ئەگەر گریمان بە لاتینیان نووسی ئەوا پارچە بوونەکە روونادات :

Parû = Paruweke – Pariweke

تۆ نابینی ئەم واوە درێژە چۆن لە لاتیندا کەرت بووە ؟ ئەمە مانای ئەوە نی‌یە کە بزوێن نی‌یە بەڵکو مۆرفیمێکە لە بۆر + و یان لە زێر + واوی کونسەنەنت پێك هاتووە ؟ پاشان دەربارەی (ی)ی درێژ دەیەوێ بەرپەرچی رای مامۆستا توفیق وەهبی بداتەوە دەڵێ :

« ئەمەش شی‌کردنەوەیەکی بەرفراوانی دەوێ ، لە رووی دەربرینەوە بگرین : (کۆیی) ، راستە . . کە (ی) دووەم ، بزوێنە بۆ یەکەمیان . بەلام لەو نموونەدا «ی» کۆیی - لەپێشدا دەنگدار نەبووەو ئنجا بزوێنی بە دوادا هاتبێ ، بروام وایە کە لەبارەی ناوەکە (کۆ) بەو دوا پێوەلکانی (ی) نیسبەت ، دووو بزوێن لێکیان داوەو بە ي کۆنسونانت نێوبر کراون .»

منیش دەڵێم : بێ‌گومان مامۆستا توفیق وەهبی یەکێکە لە پێشرەوانی دانانی رێزمانی کوردی‌و لەگەڵ ئەو ماوەیەشدا کە کەوتوەتە نێوان دانراوی ماموستا وەهبی‌و دانانی ئەم کتێبە هێشتا رایەکەی مامۆستا وەهبی راستییەکی زوری تێدایە .

کە مامۆستا ئالانی دەڵێ ووشەکە لە بنەرەتدا (کۆ)یە نەوەکز (کۆی) بەڵگەی بەدەستەوەنیە کێ چووزانی لە (کۆە)ەوە نەهاتووەو بەهۆی گۆرینە فولولوژی‌یەکانەوە هایەکەی بووە بە یا ، گۆرینی (ها) بە (یا) یان راستتر بڵێین بوونی (ی) بە شێوەیەکی (ە) لە زمانی ئێمەدا زور باوە ، ئەوەتا ووشەی (دەهەم) دەبێتە (دەیەم) ، هەروەها بەپێچەوانەشەوە دەتوانی بڵێی‌ە (ە) شێوەکە (ی)یە .

کە دەڵێ (ی) کۆیی لە سەرەتا کونسەنەنت نەبووە ئەمە پێچەوانەی دەستوری فۆنیمە ، چونکە ئەەر کونسەنەنت نەبوایە بزوێن دەبوو ، ئەمەش مانای وایە کە بە بزوێنێکی دە دەگات ئەوسا پێویست بەدە دەکات یەکێکیان لابرێت یان دابرێك بکەوێتە نێوانیان ئەمەش رووی‌نەداوە بۆیە ساغی دەکاتەوە ئەگەر کونسەنەنت نەبوایە.نەدەما . . بەلام کە لای وایە (ی)ی نیسبەت ئەویش بزوێنە بەهەڵەدا چووە

چونکه (ی)ی نیسبەت کونسەنەنتەو بە کونسەنەنتێك گەیشتووە ، بەڵام لەبەر ئەوەی نەگونجاون لەگەڵ یەکدا بۆیە پێویستی بە نێوانێك کردووە ئەوەبوو (ژێر)ێك کەوتە نێوانیان کەوا کاك ئالانی هەستی پێ‌نەکردووە . . کەوابێ ووشەی کۆیی بە لاتینی وەها دەنووسرێت Koyiy چونکە دوابڕگە (یی)یە نەك (یی = iy . .

ئەوەی دەربارەی (ی)ی درێژی دوا ووشە یان دوا بڕگەکان گوترا ، هەمان شتیش دەربارەی (و)ی درێژە ڤۆنیم نی‌یە بەڵکو مۆرفیمێکە یان لە (و) ێکی کونسەنەنت + بۆرێکی کورت) یان لە (بۆرێکی کورت + واوێکی کونسەنەنت)‌پێکهاتوو ، حاڵەتی یەکەم لە سەرەتای ووشەو بڕکەکاندا دەلبنرێت وەکو (ووشك) دووەمیش وەکو (پاروو) ، بۆیە دەبینین لەت دەبێت بۆ : بۆرێکی کورت‌و کونسەنەنتێك . مادام ئێم (بۆر) بە شێوەی واو دەنووسین‌و واوی کونسەکەنتیش هەر بە شێوەی واو دەنووسین بۆیە چارنی‌یە دەبێ ئەو واوەش کە درێژی پێ دەڵێن یان (ی) درێژ بە دوو واو و بە دوو (ی) بنوسین هەتا گیروگرفتی رەمزەکانی رێنوومی کوردی دوا پێ‌دەهێنرێ .

دوای ئەم پێشەکی و شیکردنەوەیە دانەر دێتە سەر شیکردنەوەی ئەو نموونانەی باسی کردوون دەربارەی لکانی مورفیم بەو ڤاکانەی کە بە بزوێن دواییان هاتووە ، لێرەشدا رایەکەی خوی دووپات دەکاتەوە :

لە سەرجەمی ئەو نموونانەدا ، مۆرفیمەکە پاشگرەو لە قاڵبی (ەوە)دایەو دەست‌بەرداری بزوێنە بەرایی نەبووە . ئەوەش دەڵێمەوە کە لە ئەنجامی کێشەیەکی درێژخایەندا هەندێ لە زمانەوانەکان‌و بە چەند قۆناغێك ، هێنایەکیان بۆ نێوبڕ کرد ، بەڵام هۆی پەیدابوونی‌و جۆرەکەی‌و گونجان‌و باری دەنگسازی تێدا شی نەکرایەوە» .

کە دەڵێ مۆرفیم (ەوە)یەو پاشگر نی‌یەو وازی دەست‌بەرداری بزوێنەر بەرایی نەبووە با وتووێژەکەو شیکردنەوەکانیشی پان‌وپۆڕ بێت بەڵام هیچی تازەی بەدەستەوە نەداوە ، نە ئەویش‌و نە ئەوانی پێش ئەویش وریای یاسای (گونجان‌و نەگونجان)ی دەنگەکان نەبوون بۆیە ئەوەی گوتوویانە هەر ئەوەیەو هیچی تر .

بەڵام کە پاشگرێك هەبێت دەوری دووبارەکردنەوە ببینێ لاریم لەم قسەیە نی‌یە ، بەڵام داخوا کام لەم سێ دەنگە بوون بە پاشگرەکە . .

بێگومان بزوێنی یەکەم نی‌یە چونکە بووەتە لەمپەری نێوان دوو دەنگی کۆنسەنەنتی نەگونجاوو لەگەڵ دەنگە بزوێنەکانیشدا بوونی نی‌یە ، کەوابێت ئایا کونسەنەنتی دوایی‌یە کە ئەمەشیان پاشگر نی‌یە چونکە ئەرکێکی زمانەوانی تر دەبینێ کە دووبارە کردنەوەیە ، بەهەر حاڵێك تەنیا (و) ی کونسەنەنت دەمێنێ کە کەوتوەتە نێوان دوو بزوێن‌و بەتەنیا ئەویشە مانای دووبارە کردنەوە دەبینێ . . باشە گوایا لە تواناداني‌یە دوا بزوێنی ووشەی (کار)ی دووبارەکردنەوە لابرێت بێ ئەوەی مانای دووبارەکردنەوەش بشێوێت وەکو کاری (هاتەو) لە جیاتی (هاتەوە) .

لە بارەی چەند دەنگێکەوە وەکو (ت ،ی ،ن ،ر) لە لاپەڕە (١٠١)دا دەڵێ :

هەموو کارێکی داخوازی کە بۆ دوەم کەسی تاك بێ‌و لە دۆخی دووبارە ، گەڕانەوە . . .هتد – دابێ ، نێوبڕی «ر» نەرم وەردەگرێ» .

دەڵێم ئەم (ت ،ی ،ن)ەو دەنگەکانی تر بۆ نێوبڕی نین بەڵکوو ئەرکی زمانەوانی‌ی تریان لەسەر شانە کە پەیوەندی بە **نێوبڕی‌یە** وە نی‌یە ، بەڵکو پەیوەندیەکی تەواویان بە کاری (بوون‌و هەبوون)ەوە هەیە ، ئەمەش بۆ دەرفەرتێکی دی لێ‌دەگەڕێین .

دانەری بەڕێز کە دەڵێ هەموو کارێکی فەرمان . . . «ر» وەردەگرێ مەرج نی‌یە بۆ گشت کارەکان یەکسان بێت ، چونکە زۆر کار هەیە پێویستی بەم (ر)یە نی‌یەو هەندێ کاریش لەخۆیانەوە (ر) یەکەیان هەیەو کەمێکی کەمی ئەم کارانە پێویستیان بە (ر) هەیە ئەمەش لە چوارچێوەی چاولێکەری یان هاوشانی‌ی ئەو کارانەی کە ئەم دەنگەیان لە بنەرەتدا هەیە .

بۆ دڵنیاکردن وا کۆمەڵە کارێك پیشان دەدەم کە لە بنەڕەتدا دەنگی (ر) یان تێدا هەیەو لە هەندێ شێوە زمانیش‌دا کاری فەرمان بە جۆرێك دەبێژن کە بە (ری) دواییان بێت . . کۆمەڵێکیش دەنگی (ری) وەرناگرن ، کۆمەڵێکیش لەبەر هۆیەك ئەم دەنگە وەردەگرن کە بریتی‌یە لەوە (کار) لەیەك بڕگەی دوو دەنگی پێك‌هاتووە ، یەکەمیان کونسەنەنتەو دووەمیان بزوێنە .

● ئەو کارانەی لەخۆیانەوە دەنگی (ر) یان تێدا هەیەو کاری فەرمان (ر)ی تێدایە هەروەکو لە شێوە زمانی لوری فەیلی‌دا :

«گرتن – بگر ، برین = وڕین – بووڕ ، بردن = وردن – بوەر ، کردن – بکەو بکەر ، ناردن – بنێر ، هاوردن – بیار ، خواردن – بخوەر» دەبێ ئەوەش بزانین کە لەم لەهەجەیەدا بزوێنی (ە) ناچێتە دوای کاری فەرمان .

● ئەو کارانەی دەنگی (ر) وەرناگرن :

«خواستن – بخواس‌و بخواز ، هاتن – بیا ، کیشین – بکیش ، خەفتن – بخەف ، فروشتن – بفروش ، بەخشین – ببەخش‌و بوەخش» . .

● ئەو کارانەی کە پێویستیان بە دەنگی (ر) هەیەو لە بنەڕەتیاندا نی‌یە ، تەنیا هەر ئەمانە بە (نێوبڕ) دادەنرێن :

«خستن – بخەو بخەر ، داین – بدەو بدەر ، نووسین – بنووس‌و بنووسەوە یان بنووسەرەوە ، خوێندن – بخوێن‌و بخوێنەوە یان بخوێنەرەوە . .» تاد . .

لەمانەرا دەردەکەوێ کە مەسەلەکە گشتی نی‌یەو یە دانانی بە گشتی تەواو نی‌یە .

لە لاپەڕەگەلی ١٠٣ – ١٠٦و لە برگەی (١/٤) بەولاوە کە دێتە سەر شیکردنەوەی ئەو شێوانەی کە ووشەی (دۆزیەوە ، دۆزییەوە ، دۆزی‌یەوە ، دۆزیێوە)ی لەسەرە ، پاش گفتوگۆیەکی زۆر دەگاتە ئەنجامێك کەوا چوار (ی) زنجیرەیان بەستووەو زمان توانیویەتی لەم کۆمەڵە یایانە خۆی رزگار بکات‌و دوو بۆتەی بۆ ئەمە جێگیر کردووە : دۆزی‌یەوە ، دوزیەوە) .

بەڵام لام وایێ بێ هوودە خۆی‌ماندوو کردووەو ئەگەر بهاتبا دەستووری (گونجاو نەگونجانی دەنگەکان)ی پەیرەو بکردبا زوو دەگەیشتە ئەو ئەنجامە مەنتیقی‌یەی کەوا : ئەگەر (ی)ی دۆزی بەرناڤی غایب بێت مانای وایە ئەم (ی)یە دەنگێکی کونسەنەنتەو کۆنسەنەنتیش لێرەدا لەگەڵ ئەو کونسەنەنتەی پێشی‌کەوتووە نەگونجاوە بۆیە دەبێ دابڕێکیان بێتە نێوان ، زمانیش خۆی (ژێری) داسەپاندووە چونکە لە رەگەزی دەنگە کونسەنەنتەکەیە جا بە لاتینی ووشەکە وەها دەنووسرێت Doziy کاتێکیش کە واوی دووبارەکردنەوەی پێدەگا ئەویش کونسەنەنتەو لەگەڵ دەنگی (ی)ی کونسەنەنتی پێش خۆی نەگونجاوە بۆیە دەبوو دابڕێك یان نێوبڕێك بێتە نێوانیان کە (ە)یە . . بەڵام هەرچی (ە)یەکەی دوای‌یە ئەوا بۆ دووپاتکردنەوە تەئکیدەو لادبرنیشی مانا ناگۆڕێت ، تەنیا ئەوە نەبێت لەوانەیە گوێگر بروا بەوقسەکە نەکات ، بۆیە بە لاتینی بەم شێوەیە دەنووسرێت Doziyewe . لەگەڵ ئەوەشدا هەر شێوە زمانەی رێگەیەکی تایبەتی خۆی هەیە لە دەربڕینی دەنگەکان یەکێك (ژێر) درێژ دەکات تا رادەی (ی)یەکی ناوەندی (ا) هەیشە درێژی ناکات‌و وەکو خۆی دەی‌هێڵێتەوە . ئیتر لێرەدا ناکۆکی روودەدات .

خۆ ئەگەر زنجیرە بەستنی (ی)و (و) لە نووسینی تازەماندا بەرچاو بکەوێت ، خەوشەکە لەمەڕ زمان نی‌یە بەڵکو خەتای خۆمانە چونکە تا ئێستا نەمانتوانیوە بە وردی دەنگە بزوێنەکان بناسین ، هەروەکو نەمانتوانیوە رەمز بۆ دەنگەکانی کونسەنەنت‌و بزوێنی سەر بە بۆرو ژێر پەیدا بکەین ئەوەتا جارێك لە جیاتی ژێر (ا) دەنووسین (ی) و جارێکیش هیچ نانووسین .

جارێك لەجیاتی ژێری ناوەندی (اٌ) یەك ی دەنووسین جاری واش هەیە دوو (ی) وە لە جاتی مۆرفیمی ، (iy) . دەنووسین (ی‌ی) و . . . وە لەجیاتی (ی)ی کونسەنەنت (y) جارێك یەك (ی)و جارێکی تر دوو (ی) دەنووسین .

هەر بەم جۆرە بۆری کورت (U) بەشێوەی (و) دەنووسین‌و بۆری ناوەندیش (U) جارێك بە یەك (و) و جارێکیش بە (وو) و جارێکی تریش بە (ۆ) دەنووسین .

لە کاتێکدا کە مۆرفیمی ، uw ، ، wu ، بە شێوەی (وو) دەنووسین سەرباری نووسینی واوی کۆنسەنەنت ، (w) بە شێوەی (و) بۆیە شتێکی سەیر نی‌یە کە (ی) و (و) بە شێوەیەکی واکەڵەکە بکەن کە کامی بەخۆی دەڵێ زۆر زانا نەتوانێ ئەنجامێکی روون‌و رەوانی رێنووسی لێ بەدەربهێنێ . . لێرەشدا نامەوێ شتێکی تازە پێشنیار بکەم ، ئەمەو جگە لە (ۆ) و (ێ) کە ئەوانیش ئاسۆی شێوەی نووسینەکەمان تاریکتر دەکەن .

ئەوەی سەیر بێ ئەوەتا کە لە لاپەرە (١٠٥) دا هاتووەو دەڵێ :

– ی – کورت ئاساییانە لەگەڵ بزوێنی دیکەدا ، دەبێتەوە بە دەنگدارو بەلای منەوە جێی کێشە نیە ، لە دۆخی فرە داکشاویشدا دیسان توانای هەیە بێتەوە بە بزوێنی کورت‌و ئنجا بە زەبری بزوێنی دیکە بێتەوە بە دەنگدار ، لەم حەلەدا بۆمان هەیە کە «ی» نێوبر لەلاوە نەهێنین ، ئەوسا یا بریتی دەبێ لە راناوەکە یان هەر (ی) بزوێنەو جوولاوە» .

ئەم برگەیە رایەکەی لاپەرە (٩٧)ی دانەر دووپات دەکاتەوە کە لەکنم وابوو هەڵەی چاپەو گوتبووم تووشی ناکۆکی هاتووە ، سەرباری ئەمەش دەمەوێ راستەقینەیەکی زمانەوانی هەیە بیخەمەوە یاد کەوا :

کۆنسەنەنتەکان شێوەی کونسەنەنت‌و بزوێنەکانیش شێوەی بزوێن دەنوێنن لەچاو لەهجەکاندا چ سەرەکی‌و چ لقە زمان . . بە نموونە (ب)ی لەهجەی سۆرانی دەبێتە (و) لە لەهجەی لوری – فەیلی‌دا وەکو : باران = واران .

(ف) ی لوریش دەبێتە (و) لە سۆرانیدا وەکو : کەفت = کەوت . .

(ا) ی بزوێنی لوری دەبێتە (سەر) لە سۆرانیدا وەکو : خاو = خەو . بەپێچەوانەشەوە (چاو)ی سۆرانی دەبێتە (چەو) .

ئەمەش لە زانستی‌ی فۆنەتیکدا مانای ئەوەیە (ب)ی کونسەنەنت شێوەیەکی واوی کۆنسەنەنتەو پێچەوانەش هەروەهایەو ئەلفی کۆنسەنەنتیش شێوەیەکی (سەر)ی بزوێنەو پێچەوانەش هەر وەهایە لەچاو هەردوو شێوە زماندا .

بەڵام گۆڕانی دەنگی کۆنسەنەلت بە دەنگی بزرێن یال بە پێچەوانە ، ئەمە ناکرێ ، خۆ ئەگەر بکرێت ئەوا شیرازەی زکان تێك‌دەچێت . زمانی ئێمەش بریتی‌یە لە چەند ل هجەیەك ، هۆی کی سەر کی‌ی ئەم زۆرپی لەهجەي ش شێو ی جۆارجۆری یەنگەکالی کۆنخەنت‌و بزوێنە لەم لەهجان دا . . ئەی چۆن ئەگەر کۆنس نەنت بە بزوێن بگۆردرێن یان بە پێچەوانە روویبات دەبێ چ بەو زمانە بڵێین ؟ . .